

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

МАШЕВСЬКИЙ О.П.

ДОСЛІДЖЕННЯ БОРОТЬБИ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ ЗА ПРОТОКИ БОСФОР ТА ДАРДАНЕЛЛИ РОСІЙСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ

У статті розглянуто підходи російських та радянських істориків XIX - початку XXI ст. до одного з найгостріших питань міжнародних відносин - проблеми Чорноморських проток. Проаналізовано дискусії, різні підходи основних історичних шкіл до цієї теми. Показано вплив політичної кон'юнктури на історичні дослідження.

Питання контролю над стратегічно розташованими морськими комунікаціями набуває особливої актуальності в часи різкої зміни світового порядку. Країни, які їх контролюють, отримують значні конкурентні переваги, можливість порушити на свою користь співвідношення сил у світовій політиці. Яскравим прикладом цього є боротьба великих держав за Чорноморські протоки під час кардинальної трансформації системи міжнародних відносин в останній третині XIX ст. - на початку XX ст. Оскільки Босфор і Дарданелли відіграють важливу роль як комунікація, що сполучає Чорноморський регіон із Середземномор'ям, цей фактор суттєво впливав на геополітичні, стратегічні інтереси всіх тодішніх провідних держав та створених ними військово-політичних альянсів. Османська імперія, якій належали Протоки, стрімко занепадала, що зумовило запеклу боротьбу за перерозподіл впливу на її величезній території, у першу чергу, за контроль над Босфором та Дарданеллами. Суперечності навколо Чорноморських проток спричинили низку гострих дипломатичних конфліктів, були однією з причин Першої світової війни та мали значний вплив на її перебіг [24].

Дослідження одного із найважливіших напрямків російської зовнішньої політики - проблеми Чорноморських проток, дозволяє виявити еволюцію та особливості російської кінця XIX ст. - 1917 р., радянської та сучасної російської історіографії. Саме це завдання вирішується у запропонованій статті.

Більшість російських істориків та публіцистів кінця XIX - початку XX ст. були досить сильно політично заангажованими, оскільки підтримували та обґрунтовували політику царського уряду щодо Чорноморських проток. У російській історіографії останньої третини XIX ст. вирізнялися кілька досить відмінних, у деяких аспектах навіть протилежних напрямків висвітлення проблеми Босфора та Дарданелл.

Значну увагу проблемі Чорноморських проток приділив Н. Данилевський у фундаментальній праці "Росія та Європа: погляд на культурні і політичні відносини слов'янського світу до німецько-романського", яка вийшла друком у 1871 р. й стала одним із найбільш авторитетних творів для впливового російського панславистського руху. Автор наголосив, що саме його країна має виключне право на володіння Константинополем та Протоками. Це

Машевський Олег Петрович - доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

мотивувалося тим, що Росія була спадкоємцем візантійської цивілізації й тому повинна відновити Східну Римську імперію як центр православного християнства. Н. Данилевський переконував, що перетворення Чорноморських проток на російську військово-морську базу дозволить не лише гарантувати безпеку Північного Причорномор'я та російської торгівлі, але й зробити його країну могутньою морською державою. Адже російські ескадри, що виходитимуть із Проток, за необхідності зможуть загрожувати Суецькому каналу (шляху до Індії), головним військово-морським базам британського та французького флотів відповідно на Мальті та в Тулоні й будь-кому, хто буде створювати небезпеку для інтересів Росії у Середземномор'ї [13, с. 408-429]. Близьким за своїми поглядами до російських панславістських кіл був також відомий російський історик С. Татищев, який розглядав проблему Чорноморських проток крізь призму протистояння Росії та Заходу [39].

У книзі І. Тамамшева наголошувалося, що саме боротьба між Росією та Великою Британією за контроль над Константинополем та Протоками визначить “питання про панування над Азією” [38, с. 79]. Д. Бухаров, дослідивши історію відносин між Росією та Османською імперією, дійшов висновку, що питання Чорноморських проток є насамперед російсько-турецькою проблемою, яку можна розв'язати на користь Петербурга на основі двосторонньої співпраці [45].

Відомий російський юрист та історик Ф. Мартенс у 1897 р. опублікував “Записку про протоки Босфорську та Дарданелльську”. Він переконував, що для того, щоб гарантувати російські інтереси на Протоках, царський уряд повинен був встановити свій контроль за входом до Дарданелл, створивши там свою військово-морську базу [23, с. 6-13]. З Ф. Мартенсоном солідаризувався О. Штиглиць. Цей автор звернув увагу на те, що, “володіючи Босфором та Дарданеллами, ми (росіяни - *авт.*) тримали б під цілковитою залежністю від себе царградського володаря (султана - *авт.*), а, керуючи ним, ми поширили б свій вплив на більшу частину магометанського світу...” [43, с. 114-115].

Послаблення Росії на початку ХХ ст. внаслідок поразки у війні з Японією та революційних подій суттєво вплинуло на підходи російської офіційної історіографії до проблеми Чорноморських проток. Радник російського Міністерства закордонних справ М. Таубе у своїй “Записці щодо питання проходу військових суден Босфором та Дарданеллами”, опублікованій 1905 р. за дорученням МЗС, доводив, що Росії доцільно зосередитись на збереженні статус-кво, тобто закритті Проток для військових кораблів усіх держав [40]. Директор російського Державного архіву С. Горяїнов у 1907 р. видав фундаментальне наукове дослідження “Босфор і Дарданелли”, у якому, проаналізувавши проблему Чорноморських проток від кінця ХІ ст. до 1878 р., зробив висновок про те, що найбільш раціональним для Росії буде збереження діючого на початку ХХ ст. режиму Босфора та Дарданелл [10].

Відновлення царським урядом спроб змінити на свою користь режим Проток з початком формування російсько-британсько-французької Антанти мало вплив і на російську історіографію. У 1911 р. у полеміку з С. Горяїновим вступив відомий російський історик та юрист Б. Нольде у статті “Босфор та Дарданелли”. Він розглядав проблему Проток крізь призму російсько-турецького протистояння і доводив, що Порта за допомогою західних країн

взяла гору у цій боротьбі, нав'язавши Росії не вигідний для неї режим Проток. Відтак Б. Нольде вважав за доцільне переглянути його у сенсі надання російському військовому флоту виключного права на прохід Босфором та Дарданеллами [30, с. 65-99].

У період Першої світової війни в Росії розгорнулася активна полеміка щодо проблеми Чорноморських проток. П. Мілюков, С. Гагарін, Г. Капчев, Б. Глибоковський, висловлюючи погляди ура-патріотичних кіл, наголошували на "історичному праві" Росії на володіння Константинополем та Протоками, які повинні стати компенсацією їхній країні за участь у війні [8, с. 43-66; 9; 17; 27]. І. Щадрін, Н. Рожков, Л. Володимиров, які опублікували свої праці після падіння самодержавства, в період поширення антивоєнних настроїв, закликали взагалі відмовитись від завоювання Константинополя та Проток. На їхню думку, подальші експансіоністські прагнення Петербурга у такому напрямку зумовили б нові величезні людські та матеріальні втрати. Вищезгадані автори вважали однією з причин війни саме перманентне прагнення царського уряду заволодіти цими територіями [7; 35; 44].

Провідний радянський історик М. Покровський та представники його наукової школи Е. Адамов, Я. Захер і В. Хвостов, яка домінувала у радянській історичній науці у 20-х - 30-х роках ХХ ст., наголошували у своїх документально обґрунтованих публікаціях, що прагнення Петербурга підпорядкувати собі Протоки чи принаймні змінити на користь Росії їхній режим, було однією з головних причин світової війни й підтверджувало, що з усіх імперіалістичних хижаків Росія була чи не найагресивнішою [1, с. 5-154; 15, с. 32-54; 32; 41, с. 50-70]. Відзначаючи значний внесок М. Покровського та його учнів у дослідження проблеми Чорноморських проток, можна стверджувати, що вони, зосередившись на виявленні та розвінчанні агресивності царизму, не надто враховували амбіції інших великих держав у регіоні Проток.

Розгортання суперечностей між СРСР та його західними союзниками по антигітлерівській коаліції після Другої світової війни, а згодом початок "холодної війни" мали визначальний вплив на підходи радянських дослідників до вивчення проблеми Чорноморських проток. Адже один із перших значних конфліктів між Радянським Союзом та західними країнами був зумовлений спробами Москви, незважаючи на спротив Туреччини, у 1945-1947 рр. встановити свій контроль над Босфором та Дарданеллами. Враховуючи таке протистояння, радянська історіографія прагнула дослідити витоки цих суперечностей навколо проблеми Проток у вигідному для кремлівського керівництва напрямку.

Вже у 1948 р. було захищено кандидатську дисертацію А. Ніконова "Питання Константинополя та Проток під час Першої світової імперіалістичної війни 1914-1915". Її автор намагався на прикладі висвітлення дипломатичної боротьби навколо Чорноморських проток у період Першої світової війни виразно змалювати антиросійську, на його думку, політику Великої Британії та Франції. Зокрема, А. Ніконов дійшов висновку, що обіцянки Лондона та Парижа про приєднання Константинополя та Проток до Росії були вигідними насамперед західним союзникам, оскільки ще більше узалежнювали від них царський уряд [29].

У книгах А. Міллера та Б. Дранова, присвячених дослідженню проблеми Чорноморських проток, це питання висвітлювалося у контексті аргументації історичного права СРСР на встановлення контролю над Босфором та Дарданеллами [14; 26]. Г. Гусейнов у своїй кандидатській дисертації “Питання Чорноморських проток у 1917-1923 рр.” зосередився переважно на критиці антиросійської, на його думку, політики Великої Британії щодо проблеми Проток в останні роки світової війни та протягом повоєнного врегулювання [12].

У 60-х - 80-х роках ХХ ст. радянська історична наука висвітлювала проблему Чорноморських проток досліджуваного періоду з дещо об'єктивніших позицій ніж у повоєнні роки. Адже в цей період пом'якшився ідеологічний тиск і до того ж відкрилась для дослідників низка архівних фондів. Однак провідні історики головну увагу зосереджували на тому, що політика західних країн, спочатку Великої Британії, а згодом Німеччини, щодо Проток мала на меті створити загрозу Російській імперії. Дії ж царського уряду в цьому питанні пояснювались насамперед прагненням гарантувати безперешкодну торгівлю Босфором і Дарданеллами та зміцнити безпеку його причорноморських володінь. Варто зауважити, що лише М. Гришина у статті “Чорноморські протоки у зовнішній політиці Росії 1904-1907 рр.” [11, с. 140-182] та І. Астаф'єв у науковій розвідці “Питання Чорноморських проток у період Боснійської кризи 1908-1909 рр.” розглядали питання Проток як окрему проблему міжнародних відносин [3; с. 35-53].

У 1990-х роках значна частина російських вчених, користуючись позбавленням комуністичного контролю над історичною наукою, намагалась уникнути найбільш одіозних стереотипів, які формувалися стосовно питання Босфора та Дарданелл понад століття. Водночас, російська історіографія цього періоду й надалі применшувала експансіоністські прагнення Росії щодо Проток та їх вплив на формування та діяльність міжнародних союзів.

Н. Кіняпина у своїх працях переконувала, що Росія бажала збереження статус-кво у питанні Чорноморських проток й готувалася до захоплення Босфора (“босфорської операції”) в 1880-х - 1917 р. лише для того, щоб забезпечити свої інтереси на Босфорі у випадку зазіхань на Протоки інших великих держав [18, с. 172-200; 19, с. 3-4]. І. Рибаченок у монографії “Союз з Францією у зовнішній політиці Росії в кінці ХІХ ст.” одна з перших акцентувала увагу на тому, що однією з причин укладання російсько-французького союзу стало прагнення обох країн до плідної співпраці у східному питанні й зокрема сподівання царської дипломатії посилити свої позиції стосовно Босфора та Дарданелл [37, с. 229-269]. Л. Зеленіна у статті “Протоки - живі гроші” узагальнила історію питання Чорноморських проток у період від володіння ними Візантійською імперією до сучасності. Як певне дорікання західним державам сприймається її твердження, що після Першої світової війни країни-переможниці намагались “тримати Росію хоч білу, хоч червону якомога далі від Проток” [16, с. 44]. Ю. Писарєв хоча й визнавав, що оволодіння Чорноморськими протоками було одним із головних завдань політики царського уряду, однак зауважував, що воно весь час відкладалося на далеке майбутнє через військову й особливо військово-морську слабкість Росії [31, с. 50].

Варто звернути увагу на те, що вже наприкінці 1990-х років у російській історичній думці посилювались прагнення до пошуку спадковості між імперською політикою царських часів та дипломатією сучасної Росії. Саме до цього відверто закликав міністр закордонних справ Є. Примаков у своїй так званій “Горчаковській лекції”. Він, закликаючи повернути Російській Федерації провідний вплив у світі, брав за приклад діяльність канцлера О. Горчакова, який зумів у 1870-1871 рр. відмовитись від принципу “нейтралізації Чорного моря”, а у 1877-1878 рр. створив “реальну можливість російським солдатам оволодіти Константинополем [34, с. 9-15].

Підсумковою працею, яка узагальнювала наукові розвідки російських дослідників щодо проблеми Проток у 1990-х роках, можна вважати колективну монографію “Росія і Чорноморські протоки (XVIII - XX століття)”, що вийшла під редакцією А. Ігнат'єва та Л. Нежинського. Головним висновком, який зробили її автори, було те, що “в політиці дореволюційної Росії переважало прагнення встановити сприятливий для себе й інших чорноморських країн режим Проток, який забезпечував би свободу торгівлі, безпеку від ударів флотів ворожих держав і можливість виводити військові кораблі до Середземного моря” [36, с. 9].

У 2000-х роках у російській історичній думці відчутні спроби обґрунтувати прагнення Російської імперії підпорядкувати Босфор та Дарданелли та загалом виправдати експансіоністську політику царського уряду щодо Проток. Досить характерною була стаття знаного фахівця з історії російської зовнішньої політики, експерта Комітету з безпеки Державної Думи Росії Н. Нарочницької “Старе “східне питання” у новій англосаксонській політиці”. За твердженням дослідниці, західні союзники Росії під час Першої світової війни хоча й змушені були погодитись на приєднання Константинополя та Проток до Російської імперії, однак вимагали за це її участі у війні до переможного завершення, що виключало укладання російсько-німецького сепаратного миру та мало наслідком взаємне виснаження та революції у цих двох країнах [28, с. 76-79].

На початку 2000-х років у Росії було захищено кілька дисертаційних досліджень, спеціально присвячених окремим аспектам проблеми Чорноморських проток. У них досить помітним є прагнення висвітлити це питання крізь призму російського великодержавного мислення. У 2001 р. Т. Лаврова захистила докторську дисертацію на тему “Чорноморські протоки як геополітична проблема сучасних міжнародних відносин”. Дослідниця, стисло розглядаючи історію виникнення та розвитку проблеми Проток у XVIII - на початку XX ст., стверджувала, що Росія, “звільняючи” Північне Причорномор'я та прагнучи до контролю над Босфором та Дарданеллами, забезпечувала собі вкрай необхідний життєвий простір [20].

А. Болдирев у кандидатській дисертації “Чорноморські протоки в зовнішній політиці Росії на рубежі XIX-XX ст.” стверджував, що “на шляху до Проток Росія невідворотно зустрічалася з об'єднаною коаліцією європейських держав, які, тимчасово забуваючи власні розбіжності, перепиняли їй шлях до Босфора та Дарданелл” [4, с. 167].

Ю. Луньова у кандидатській дисертації “Чорноморські протоки в англо-російських відносинах (1907-1914 рр.)” применшувала прагнення царського

уряду підпорядкувати Протоки, щоб забезпечити умови для активної експансії Росії у Східному Середземномор'ї. Авторка звинуватила Велику Британію, а також Францію в тому, що вони не допомогли своєму партнеру по Антанті - Росії переглянути на її користь режим Чорноморських проток у 1907-1914 рр. [21; 22].

В. Виноградов у статті "Чорноморські протоки кінець XIX ст.: погляд із Петербурга та із Лондона" надто зосередився на критиці концепцій наукової школи М. Покровського та цілком обґрунтованих підходів більшості західних дослідників, які стверджували, що прагнення царської дипломатії до підпорядкування Проток у останній третині XIX ст. було одним із головних завдань царської дипломатії, яке суттєво впливало на інші напрямки російської зовнішньої політики [6, с. 95-134].

Більш об'єктивними, ніж вищезгадані наукові студії дослідження дипломатичної боротьби навколо Босфора та Дарданелл, є роботи сучасних російських дослідників, у яких розглядаються військові аспекти проблеми Проток. С. Борисевич у кандидатській дисертації "Військово-політичне керівництво Великобританії і боротьба за Чорноморські протоки в роки Першої світової війни (1914-1916 рр.)" зосередився переважно на дослідженні Дарданелльської та Галліполійської військових операцій. Він цілком вірно стверджував, що однією з причин поразки західних союзників на Дарданеллах було те, що Росія, прагнучи отримати винятковий контроль над Протоками, завадила залучити до цих дій Грецію, а також Болгарію [5, с. 207-209].

О. Айрапетов у статті "На східному напрямку. Доля Босфорської експедиції в правління імператора Миколи II" слушно акцентував увагу на тому, що неузгодженості між Росією та її західними союзниками щодо військових та дипломатичних дій стосовно Чорноморських проток були однією з причин значного затягування світової війни, її катастрофічного впливу на Російську імперію [2, с. 158-261].

Проаналізувавши російську історіографію проблеми Чорноморських проток, можна стверджувати, що вона висвітлювала це питання переважно у контексті зовнішньої політики Росії, намагаючись здебільшого виправдати експансію царського уряду до Босфора та Дарданелл. Російські та радянські дослідники здебільшого наголошували на тому, що Росія дбала насамперед про свої життєво важливі інтереси, тобто намагалася забезпечити безперешкодну торгівлю Босфором та Дарданеллами, гарантувати їх закриття для проходу із Середземного до Чорного моря ворожих військових кораблів та, за можливості, відкрити їх виключно для російського флоту. Зазначалося, що якщо росіяни й планували захопити Протоки, то лише для того, щоб це не зробила інша держава. Політика західних держав у питанні Проток змальовувалась вкрай негативно, як загарбницька та агресивна. Більшість російських істориків були досить сильно політично заангажованими, оскільки підтримували та обґрунтовували політику царського, а згодом радянського уряду щодо Чорноморських проток.

1. Адамов Е.А. Вопрос о Константинополе и проливах в международной политике в 1908-1917 гг. / Е.А. Адамов // Константинополь и Проливы. Документы бывшего Министерства иностранных дел / под ред. Е.А. Адамова. - М.: Литиздат НКВД, 1925. - Т. I. - 547 с.

2. Айрапетов О.Р. На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в

- правление императора Николая II / О.Р. Айрапетов // Последняя война императорской России. - М.: Три квадрата, 2002. - С. 158-261.
3. Астафьев И.И. Вопрос о черноморских проливах в период Боснийского кризиса 1908-1909 годов / И.И. Астафьев // Вестник Московского университета. Серия IX. История. - 1967. - № 1. - С. 35-53.
 4. Болдырев А.В. Черноморские проливы во внешней политике России на рубеже XIX-XX вв. : дисс. ... канд. ист. наук / А.В. Болдырев. - М., 2003. - 177 с.
 5. Борисевич С.П. Военно-политическое руководство Великобритании и борьба за проливы в годы первой мировой войны: дисс. ... канд. ист. наук / С.П. Борисевич. - Владивосток, 2003. - 265 с.
 6. Виноградов В.Н. Черноморские проливы конец XIX в.: взгляд из Петербурга и из Лондона / В.Н. Виноградов // В "пороховом погребке Европы". 1878-1914 гг.: сб. науч. тр. - М.: Индрик, 2003. - С. 95-134.
 7. Владимиров Л. Война и Балканы / Л. Владимиров. - Петербург: Новая жизнь, 1918. - 93 с.
 8. Гагарин С. Константинопольские проливы / С. Гагарин // Русская мысль. - 1915. - № 5. - С. 43-66.
 9. Глубоковский Б. Проклятый вопрос России (восточный вопрос) / Б. Глубоковский. - М.: Общедельо, 1914/1915. - 20 с.
 10. Горяинов С. Босфор и Дарданеллы / С. Горяинов. - СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1907. - 355 с.
 11. Гришина М.И. Черноморские проливы во внешней политике России 1904-1907 / М.И. Гришина // Исторические записки. - 1977. - Т. 99. - С. 140-182.
 12. Гусейнов Г.Г. Вопрос о Черноморских проливах в 1917-1923 гг.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Г.Г. Гусейнов. - Баку, 1958. - 27 с.
 13. Данилевский Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н.Я. Данилевский. - М.: Известия, 2003. - 607 с.
 14. Дранов Б.А. Черноморские проливы. Международно-правовой режим / Б.А. Дранов. - М.: Юридич. изд. Мин. юст. СССР, 1948. - 239 с.
 15. Захер Я.М. Константинополь и Проливы / Я.М. Захер // Красный архив. - 1924. - Т. 7. - С. 32-54.
 16. Зеленина Л. Проливы - живые деньги / Л. Зеленина // Родина. - 1998. - № 5-6. - С. 41-46.
 17. Капчев Г.И. Турецкое наследство и мировая война / Г.И. Капчев. - Стокгольм, 1917. - 112 с.
 18. Киняпина Н.С. Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX в. / Н.С. Киняпина. - М.: Изд. МГУ, 1994. - 208 с.
 19. Киняпина Н.С. Черноморские проливы в планах правительственных кругов России (80-е годы XIX века) / Н.С. Киняпина // Вестник Московского университета. Сер. 8. История. - 1995. - № 5. - С. 3-10.
 20. Лаврова Т.В. Черноморские проливы как геополитическая проблема современных международных отношений: дисс. ... доктора ист. наук / Т.В. Лаврова. - М., 2001. - 291 с.
 21. Лунева Ю.В. Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1908-1914) / Ю.В. Лунева. - М.: Квадрига, 2010. - 256 с.
 22. Лунева Ю.В. Черноморские проливы в англо-русских отношениях (1907-1914 гг.): дисс. ... канд. ист. наук / Ю.В. Лунева. - М., 2003. - 273 с.
 23. Мартенс Ф. Записка о проливах Босфорском и Дарданелльском / Федор Мартенс // Источник. - 1995. - № 1. - С. 6-13.
 24. Машевський О.П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. - початок 1920-х рр.) / О.П. Машевський. - К.: "Аквілон-Плюс", 2009. - 792 с.
 25. Машевський О.П. Питання Чорноморських проток в політиці Антанти в період боснійської кризи (1908-1909 рр.) / О.П. Машевський // Наукові праці: науково-методичний журнал. - Т. 104. - Вип. 91. Історичні науки. - Миколаїв, 2009. - С. 127-132.
 26. Миллер А.Ф. Турция и проблема проливов / А.Ф. Миллер. - М.: Правда, 1947. - 24 с.
 27. Миллюков П.Н. Почему и зачем мы воюем / П.Н. Миллюков. - Петроград: Свобода, 1917. - 59 с.
 28. Нарочницкая Н. Старый "восточный вопрос" в новой англосаксонской политике / Н. Нарочницкая // Международная жизнь. - 2001. - № 8. - С. 76-79.
 29. Никонов А.Д. Вопрос о Константинополе и Проливах во время первой мировой империалистической войны. 1914-1915: дис. ... канд. ист. наук / А.Д. Никонов. - М., 1948. - 254 с.
 30. Нольде Б.Э. Внешняя политика. Исторические очерки / Б.Э. Нольде. - Петроград, 1915. - С. 65-99.

31. Писарев Ю. Новые подходы к изучению истории первой мировой войны / Ю. Писарев // Новая и новейшая история. - 1993. - № 3. - С. 46-56.
32. Покровский М. Н. Империалистическая война : сб. статей / М. Н. Покровский. - М. : Изд. Комун. Акад., 1931. - С. 94-101.
33. Попов А. От Босфора к Тихому океану / А. Попов // Историк-марксист. - 1934. - № 3. - С. 3-28.
34. Примаков Е.М. Россия в мировой политике. Горчаковская лекция министра иностранных дел России академика Е.М. Примакова / Е.М. Примаков // Канцлер А.М. Горчаков. 200 лет со дня рождения. - М., 1998. - С. 9-15.
35. Рожков Н. Нужны ли нам Проливы / Н. Рожков. - Москва : Грядущее, 1917. - 16 с.
36. Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия) / под ред. Л.Н. Нежинского, А.В. Игнатъева. - М.: Международные отношения, 1999. - С. 253-304.
37. Рыбаченок И.С. Союз с Францией во внешней политике России в конце XIX в. / И.С. Рыбаченок. - М.: Ин-т истории СССР, 1993. - 352 с.
38. Тамамшев И. Политическая судьба Константинополя и балканских народов / И. Тамамшев. - СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1887. - 110 с.
39. Татищев С.С. Император Александр II. Его жизнь и царствование / С.С. Татищев. - СПб.: Изд. А.С. Суворина, 1903. - Т. 2. - 708 с.
40. Таубе М.А. Записка по вопросу о проходе военных судов через Босфор и Дарданеллы / М.А. Таубе. - СПб.: Тип. В. Киришбаума, 1905. - 17 с.
41. Хвостов В. Проект захвата Босфора в 1896 г. / В. Хвостов // Историк-марксист. - 1931. - Т. 4-5 (47-48). - С. 50-70.
42. Хвостов В.М. Проблемы истории внешней политики России и международных отношений в конце XIX - начале XX века: Избранные труды / В.М. Хвостов. - М.: Наука, 1977. - 404 с.
43. Штиглиц А. Остров Крит. Мирная блокада и международный плебисцит / А. Штиглиц. - СПб., 1897. - С. 114-115.
44. Щадрин И. Константинополь и Проливы. Перепечатывается из казанской рабочей газеты / И. Щадрин. - Казань, 1917. - 16 с.
45. Boukharow D. La Russie et la Turquie / D. Boukharow. - Paris: Sandoz et Fischbacher, 1877. - 287 p.

Машевский О.П.

Изучение борьбы великих держав за проливы Босфор и Дарданеллы российскими историками

В статье рассмотрены подходы российских и советских историков XIX в. - нач. XXI в. относительно одного из наиболее острых вопросов международных отношений - проблемы Черноморских проливов. Проанализированы дискуссии, разные подходы основных исторических школ к этой теме. Показано влияние политической конъюнктуры на исторические исследования.

Mashevskiy O.P.

Study of great powers struggle for Bosphorus and Dardanelles straits russian historians

The approaches of Russian and Soviet historians of the 19th - early 21st century to the Black Sea Straits issue, one of the most critical problems of international relations is considered in the article. This article distils and disaggregates the evolution of Russian and Soviet historiography of tsarist Russia foreign policy concerning the "Eastern Question" and the Constantinople, the Bosphorus and the Dardanelles issue. The particular attention is paid to the analysis of the perception of Russian historians of the Great Powers struggle for the Straits as one of the important reasons of the First World War. The debates as well as the various points of view of major historical trends considering this topic are analyzed. The influence of the political situation on historical research, both in the period of the Russian autocracy, the Soviet Union and in modern Russia is examined.

Отримано 14.10.2012